

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

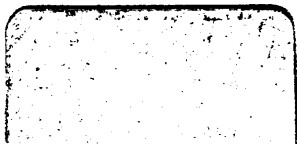
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԱՊՈՍՏՈՍՆԻ

Վարդաթ/ն. 227/231

ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻՈՅ

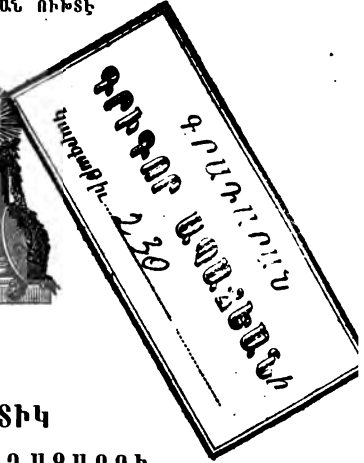
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՅԱՌԱԶԱԲԱՆԻՆ

ՆՈՐ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ ՄԸ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԵՑ

Հ. ԼԵՈՆ ԱԹՃԵԱՆ

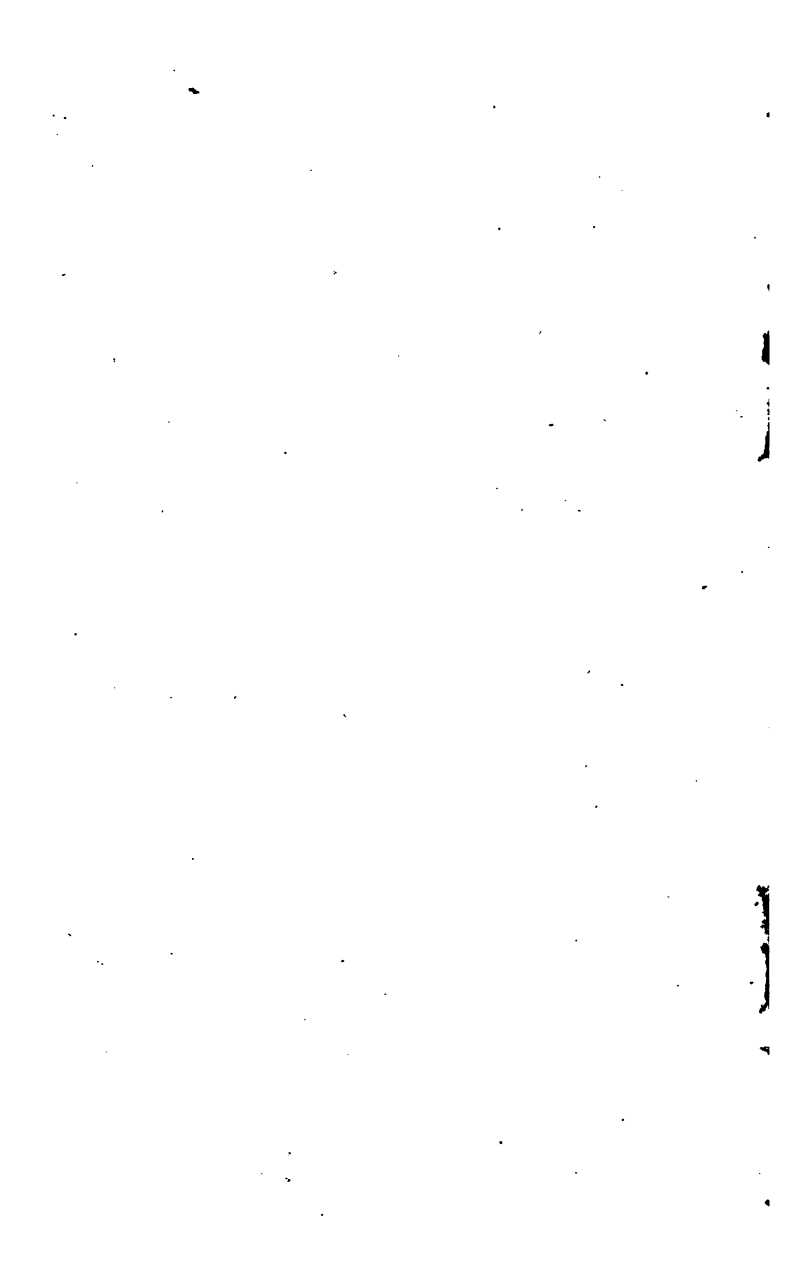
Ի ՄԻԹԱՐԵԱՆ ՈՒԽՏԻ

ՎԵՆԵՏԻԿ

ՏՊԱՐԱՆ Ս. ՂԱԶԱՐՈՒ

1916

ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻՈՅ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻՆ

ՆՈՐ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ ՄԸ

Փարպեցոյ « յառաջարանին » առաջարկած նոր ընթերցմանն դասաւորութեան ժամանակ, առջևս ունէի իբրև բնագիր Գ. Տէր-Մկրտչեանի և Ս. Մալխասեանի ըրած վերջին հրատարակութիւնը (Տփղիս, 1904):

Այս յարգելի երկու բանասէրները ինչպէս որ կ'ըսեն գրքին 7երորդ էջին ծանօթութեան մէջ, ընդունած են Նորայրի կատարած դասաւորութիւնը՝ որ ի Լոմայ գրական հանդէսին 1896 տարւոյն Բ գրքին 309-319 էջերուն մէջ, և անոր զրած չորս ընդհատութիւններէ (lacunes) մին միայն ընդունելով.... «Մենք հետեւեցինք Նորայր Բիզզանդացոյ առաջարկած դասաւորութեան որ առ այժմ ամենից հասանական է և յաջող: Ն. Բ. այս յառաջարկում չորս տեղում պակասորդ է գրու-

նում : Մենք անպայման պակասորդ ենք
 նկատում միայն երրորդ տեղում, ինչպես
 բացատրած ենք ծանօթութեան մէջ» :

Մեծ. Նորայր յառաջարանին դասաւո-
 րութիւնը կատարելէն վերջ, խօսելով վե-
 նետիկի Միխիթարեանց Ղազար Փարպեցւոյ
 պատմութեան երեք տպագրութիւններուն
 վրայ, զանց չընեն հեգնել մասնաւորապէս
 Ք տպագրութիւնը. (Լումա էջ 316) . . .
 «երրորդ տպագրութեան կարևորութիւնը յոյժ
 մեծ է, քանզի քննարկն այնպէս բնական
 խանգարմանց չափ չի կայ, սկսեալ ի յա-
 տաչարանէն» : Եւ այս բացատրութեան պա-
 կասութիւնը, անշուշտ, որովհետև մեծ տար-
 քերութիւն մը կար իր և Ք տպագրու-
 թեան հրատարակած յատաչարաններու դա-
 սաւորութեանց մէջ և կամ, զոր չեմ կար-
 ծեր, Նորայր ուզած ըլլայ հերքել Ե.
 Մատթեանի Բ. տպագրութեան¹ առթիւ
 ըրած գովեստը «Այդ գործով (ձեռագիր-
 ները ուղղելու) զբաղուել են մեր մէջ մա-
 նաւանդ վեներտիկի Միխիթարեան վարդա-
 պետները, որոնց ջանքին պարտական ենք
 ի միջի այլոց Ղազարի վերջին տպագրի մէջ
 մտցրած քարեփոխութիւնները » . (Հանդես

1. Ղազար Փարպեցի 1873 վենետիկ.
 Հրատարակողն Հ. Ալիշան՝

Ամսօրեայ 1887 էջ 166): Սակայն ի սէր ճշմարտութեան ըսենք որ Գ. տպագրութեան դասաւորութիւնը կը գերազանցէ Նախորդը, և իբրև արդիւնք՝ կրնայ համեմատուիլ մինչև իւր օրերը առաջարկուած ամէն նոր ընթերցման հետ, և եթէ Ե. Մատթեանի, Բ. տպագրութեան առթիւ, առաջարկած քանի մը դասաւորութիւնները ընդունէր, անպայման նա գերազանցութիւնը պիտի ունենար բոլոր երկցածներուն վրայ¹:

Արդէն Տփղիսի հրատարակութիւնը արդարութեան պարտք մը կը հատուցանէ երբ կ'ըսէ. «Երբորդ տպագրութիւնը, յացառութեամբ Պատմութեան Առաջարկի մէջ աղանջաւորած հատուածների շարակու յատուորութեան.....» (էջ Դ. սիւն Բ. տող 12-14):

Սուքիաս Վ. Պարոնեան Բանասէր Հանդէսին մէջ (1899 էջ 267) փորձած է նոր ընթերցում մը: Իւր ուսումնասիրութեան

1. Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան ևս համակարծիք է ինձ այս մասին: Բազմավէպի 1904 տարւոյն 52-63 և 129-133 էջերուն մէջ յետ հմտարար գրչագիրներու բաղդատութեամբ քննադատելու Տփղիսի հրատարակութիւնը, կը մերժէ Նորայր Բուզանդացւոյ ենթադրած չորս ընդհատութիւնները:

ընթացքին (էջ 268) այն եզրակացութեան
 կը յանգի « որ Փարպեցոյ յատաչարանդ,
 ցառաչի է ըսել ամբողջ չէ, տեղափոխու-
 րիւններէ զատ՝ կրած է նաև կորուստ մը
 քառական ընդարձակ: Անվեաս պահուած եւ
 անոր սկզբնական և վերջնական մասերը, և
 այդ երկու մասանց մէջն է դատարկութիւնը.
 սակայն քաց ի այդ երկու մասերէն, կը
 գտնուին նաև քանի մը անկցորդելի մանր
 հատուածիկ, որ անշուշտ կորուսեալ մասին
 կը պատկանին, զորս կորուսեալ քղրոց քե-
 կորներուն վրայ գտնելով խղճատը ընդօրի-
 նակողը զանց չէ ըրած իւր խառնափերո-
 րեալ կոյտին մէջ մէյ մէկ խորշ ևոցա ևս
 շնորհել ըստ պատահման»:

Պարոնեան կը համարի յաղթութեան
 դրօշը խլել Նորայրի ձեռքէն երբ համե-
 տարար կ'առաջարկէ Մխիթարեան Հարց՝
 որ եթէ «արժան համարին իրենց նոր տը-
 պագրութեան մէջ զայս մեր ուղղութիւն ևս
 ընդունել, պիտի համարձակիմք խնդրել որ
 զայդ նոր տպագրութիւնն ուրաժալ հրատա-
 րակուի իբր հատորակից «Նախնեաց Մա-
 տենագրութեան»:

Նոր տպագրութիւնը կատարուեցաւ ոչ
 ի վեներտիկ այլ Տփղիս, և Պարոնեանի
 փափաքին՝ արժանացաւ Նորայր:

Իսկ ես իմ կարգին բանասէրներուն՝

կ'առաջարկեմ Յասայարանին նոր դասա-
ւորութիւն մը:

Իմ եզրակացութիւնը այն եղաւ որ կա-
րելի է յառաջարանին ցրուած բեկորները
ժողովելով, տրամաբանական և պատմա-
կան կարգով մը յօրինել ամբողջ և ան-
պակաս յառաջարան մը:

Ընթերցողներուն՝ յաջողութեանս վկա-
յութիւնը տալ:

Ա. — Սկիզբն առաջին գրոց պատ-
մութեան Հայոց, որում սկիզբն ա-
րարեալ պատմեաց ստուգիւ այրն ե-
րանելի Ագաթանգեղոս, ի մահուն
Արտեանայ յԱրտաշրէ յորդւոյ Սա-
սանայ բռնաւոր Ստահրացւոյն . և
զգարձ աշխարհիս Հայոց յանգիտու-
թենէ կռապաշտութեան յաստուած-
գիտութեան ճշմարտութիւն ի ձեռն
սրբոյ Նահատակին Գրիգորիսի. յորոյ
անուն և զգիրսն անուանեալ կոչեն
Գրիգորիսի:

Երկրորդ գրոց սկիզբն արարեալ
պատմելոյ ի կարգէ առաջին գրոցն՝
զիրս բազմափոփոխս աշխարհիս Հա-
յոց, զբարեաց և զչարեաց, զվարս և
զգործս զարանց սրբոց և զպղծոց,

զժամանակի պատերազմաց և զխաղաղութեան: Պատմեալ զայս ամենայն փոստոս ոմն Բուզանդացի, մինչև ցըթագաւորութիւնն Արշակայ (որդւոյ Պապայ, որդւոյ Արշակայ), որդւոյ Տիրանայ, առ որով թագաւորութեամբ բաժանեալ աշխարհս Հայոց՝ պատառեցաւ յերկուս ծուէնս, ըստ օրինակի հնացեալ ձորձոյ:

Եւ աւարտեալ աստանօր զբան պատմութեան իւրոյ՝ մնացուցեալ հանգոյց. զոր անուանեալ կոչեն զանուն գրոցն Հայոց Պատմութիւն:

« Երրորդ պատմութիւնս այս ի կարգէ նորին գրոց շարադրեալ տրկարութեանս մերում: յոր հարկաւորեալ հրամանաւ իշխանաց և բանխսուրբ վարդապետաց՝ տուաք զանձինս յայսպիսի գործ կարևոր, չիշխեցեալ ընգդիմանալ, յիշելով ի Ս. Գրոց զսպառնալիսն անհնազանդից որդւոցն, և զորս գրէ՝ ներողութիւն հնազանդից և հաւանելոց. կարգել մի ըստ միովէ զիրս և զգործս, զբազմայեղանակ դիպմունս Հայաստան աշխարհիս, բաժանմանց յերկուս թագաւորութիւնս:

Երկու թագաւորութեան բաժանումն դը-
նելէն վերջ, շատ տրամաբանական էր որ
Փարպեցիին մասնականի իջնելով ըսէր թէ
իշխաններէն ոմանք մնացին իրենց բնիկ
տէրերուն (Արշակունեաց) ծառայութեան
մէջ, ուրիշները օտար թագաւորներու լուծը
ընտրեցին. մէկ խօսքով այն ամէնը որ
պիտի կազմէր իւր պատմութեան էջերը՝
հետեւաբար

էջ 3 տող 22

կալ ոմանց ըստ ստատուածային հրա-
մանատարութեան ի հնազանդութիւն
բնիկ իւրեանց Արշակունի թագաւո-
րացն և այլոց ծառայել կամաւ օտար
թագաւորացն՝ ի կորուստ անձանց և
աշխարհիս, որք ի միաբանեին տեսա-
նէին զԱստուծոյ օգնականութիւնն
յանձինս և յաշխարհս, և ի քակտելն
և ի պառակտելն՝ զմնաս և զկորուստ
յանձինս. և յաշխարհս² :

1. Փարպեցւոյ Գ. տպագրութիւնը վե-
նետիկ 1891. Նորայր և Պարոնեան անփո-
փոխ կը պահեն այս գլուխը. Մատթեան
միայն ինծի հետ կը համաձայնի այս հա-
տուածիս դասաւորութեան մէջ:

2. Նորայր պակաս մը կը դնէ այս տո-
ղերէն վերջ. և կը շարունակէ Որում երկրորդ
գրոցն անուանեն զոմն պատմագիր ևն:

Այս տեղաւորութենէ վերջ շատ աւելի
յարմար կը կապակցի ընդհատութիւննիս

Էջ 2 տող 7

Եւ ի վիճակէ բաժնոյ անօրինացն
արանց քաջաց, ի տոհմէ նախարա-
րացն Հայոց, տալ զանձինս անհամարս
ի նահատակութիւնս ի վերայ ուխտին
սուրբ եկեղեցւոյ և կիսոց համբերել
կապանաց և բանդից վասն երկնա-
ւոր յոյսոյն բազմաժամանակ տևողու-
թեամբ. հեղուլ և քահանայից ըն-
տրելոց Աստուծոյ և ճշմարտապէս հո-
վուաց՝ զարիւն ի պարանոցաց իւ-
րեանց ի վերայ ընտրեալ բանաւոր.
հօսին Քրիստոսի և ոմանց յընկե-
րակցաց նախարարացն և յայլ ազատ
մարդկանէ՝ դառնալ յետս յուխտէ
սրբութեանն, և անշէջ յաւիտենից
հրոյն լինել լուցկիք, պատրաստելոյն
սատանայի և նորին արբանեկացն :
Եւ գրել զայս ամենայն մինչև ցօր
սկզբան Մարգպանութեան Հայոց վա-
հանայ Մամիկոնիից տեառն և մեծի
զօրավարին Հայոց և Մարգպանի. և
դադարեալ հանգուցից յայնմ տեղ-
ւոյ՝ զբան վաստակոց պատմութեանց
այսոցիկ :

Բ. — Ընդ բազում ճառս մատենից առաջնոցն պատմագրացն Հայոց անցի. յորոց ըստ յերկար ընթերցողութեան գտի ի նոցանէ զժամանակաց և զգարուց ւաշխարհիս Հայոց բազմադիմի յեղափոխութիւնս, յստոյգ և յանսխալ կարգաւորութենէ Առաջին գրոցն, զոր յարմարապէս պատմեալ ծանոյց մեզ երանելին Ագաթանգեղոս, այր բանիբուն գիտութեամբ և լի ամենայն հրահանգիւ, ստուգաբան ի կարգադրութիւն ճառից և յարմարագիր ի պատմութիւնս ասացուածի իւրոյ:

Սա զնուագումն թագաւորութեան Արշակունւոյն Արտաւանայ և զգօրանալն Ստահրացւոյն Արտաշրի որդւոյ Սասանայ՝ ստուգապէս յօրինուածով կարգեալ դրոշմեաց, զքինսխնդրութիւնն թոսրովու և զտարակուսանս գոռոզացեալ Ստահրացւոյն. զխորհուրդն և զխոստմունսն գտողի հնարս յաղաքս մահուն թոսրովու, զխորամանկութեանն զմտածութիւնն Անակայ, և զսպանումն ի նմանէ զնորուն թոսրովու՝ նենգաւոր խաբէութեամբ. զմատնումն յայնմհետէ զաշխարհիս Հայոց ի ձեռս թագաւորութեան օ.

տարի. զփախուցանել դայեկացն զորդիս խոսրովու յօտարութիւն առ ի յապրումն. զհսկայաբար միւսանգամ զդարձն Տրդատայ և Ղյաղթող մարտիւ ունեին զիւրոյին զնախնեացն քաջաբար զթագաւորութիւնն. զգիմեին առ նա սրբոյն Գրիգորի՝ զհեշտ պաշտաման տենչիւ, զնահատակութիւն նորին սրբոյն, և թէ որպէս տարաւանպատումն և անբաւ բազում շարչարանացն. զառաւելապէս օգնականութիւնն Քրիստոսի, որ ցուցաւ ի վերայ սրբոյն ի հիացումն դեռևս մուրրեալ մարդկան. զհամբերութիւն տևողութեանն այնչափ ամս ի վիրապին, որ պահէր զնահատակն ի գործն Հայոց. զեկս սուրբ կուսանացն ի Հռովմայեցւոց քաղաքէն, և զհեյլումն մարտիրոսական արեանն ի վաղարչապատ քաղաքի, յոռոգումն դալարութեան գոսացելոց դիոց մարդկան. զեին սրբոյն Գրիգորի ի խոր վիրապէն, և զհանումն Հայաստան աշխարհիս ի խաւարէ անգիտութեանն յաստուածային արքայութեանն լոյս. ըզյորդորումն յայնմհետէ վարդապետութեան կենաց աշխարհիս Հայոց. զկրտակս մկրտութեան լուսոյ, զոր ֆրկիչն

Քրիստոս ի ձեռն մեծի նահատակին
 Գրիգորի, բարեխօսութեամբ և սուրբ
 կուսանացն, ծաւալեցոյց յաշխարհիս
 մերում. գշինութիւն եկեղեցեաց,
 զպայծառութիւն քահանայից, ըղ-
 խումբս բազմամբոխ ժողովրդոց ի
 տօնս Փրկչին և ի ժողովմունս յիշատա-
 կաց սրբոց: Չայս ամենայն ևս առաւել
 քան զսոյն գիտութիւն, յիւրում հաս-
 տատուն և անսխալ կարգաւորու-
 թիւնան պատմեաց մեզ երանելի այրն
 Աստուծոյ սուրբն Ագաթանգեղոս¹:

Որոշ կը տեսնուի որ Ա. գլուխը յին-
 քեան համառօտութիւն մ'է յաջորդ չորս
 գլուխներուն: Երկրորդ գլխով կը սկսի
 ընդարձակել իւր գաղտփարն, մատենա-
 խօսութիւն մ'ընելով նախ իրմէ առաջ
 եղած ազգային երկու պատմագիրներուն
 վրայ, որոնց շարունակութիւնը պիտի
 գրէր ինքը. տալով անոնց պատմութեան
 նիւթին համառօտութիւն մը: Այսպէս Բ.
 գլուխը Ագաթանգեղոսի նուիրուած է ինչ-
 պէս որ տեսանք. Գ. գլուխը բնականա-

1. Երկրորդ գլուխը ոչ մէկ բանասէրէ
 փոփոխութեան ենթարկուած է. ամբողջու-
 թիւն մ'է որ անայլայլ հասած է մեզի:

բար Բիւզանդի սահմանած պիտի ըլլար
հետևարար շատ հաւանական է որ սկսէր

էջ 3 տող 28¹

Գ. — Իսկ զհետ սորա որում երկրորդ գրոցն անուանեն զոմն պատմագիր, կոչեցեալ Փոստոս Բուզանդացի. և վասն զի կարգելոցն առ ի

1. Գ. տպագրութիւնը 1891 Վենետիկ կը սկսի նոյնպէս Գ. գլուխը Որում երկրորդ գրոցն և կը համաձայնի ինծի հետ մինչև հայեցողաց: Իսկ Բ. տպագրութիւնը փոխանակ երրորդ գլխոյ, Գ. գլուխ կը դնէ, ամբողջ այդ կտորը, և կը փակէ գլուխը շարունակելով քանզի են ոմանք ի Յոյնս . . . յԱսորիս ասկից վերջ կը կցէ Եւ քաջքն . . . մինչեւ լաւանալ:

Տարբերութիւնը որ կայ Վենետիկ Բ. տպագրութեան 1873. և Գ. տպագրութեան մէջ՝ ետև առաջութիւնն է Գ. և Գ. գլուխներու ինչպէս և Ե. Մտաթեան կ'առաջարկէ Հանդես Ամսօրնայի մէջ 1887 էջ 167. բաց ի քանի մը փոքր հատուածներու յաւելումներէ զոր ունի 1891 տպագրութիւնը:

Պարոնեան Ս. Վ. Բանասերի մէջ Հատոր Ա. 1899 էջ 269 իւր ընթերցումը նոյն կը պահէ Ա. գլխոյն մէջ Վենետիկ Գ. տպագրութեան հետ (1891), Բ. գլուխը ևս կը շարունակէ նոյնպէս, միայն աւելցնելով հատուած մը Գ. գլխէն էջ 12 տող 20 բազումք սարդեցին գալ յայսպիսի մինչև անմըտացն շաղփաղփութիւնք:

նմանէ ի տեղիս ուրեք կարծեցին ումանք բանք ինչ ոչ յարմարք և դիպողք, որպէս առաջնոյն ճշմարտութիւն, Ագաթանգեղոսն կոչեցելոյ՝ յերկուացեալ հարկաւորեն չասել զայնպիսի անպատշաճ կարգումն Բիւզանդացոյ ուսելոյ:

Քանզի Բիւզանդիոսս այս փոքրիկ քաղաքիկ էր, յառաջագոյն շինեալ յառնէ ումեմնէ Բիւզաս անուն կոչեցելոյ, մերձակայ թրակացւոց սահմանակցութեան, զոր և ի գալն աստուածակամ հրամանով սրբոյն կոստանդիանոսի ի վերայ անթիւ բազմութեան Գլթաց ի պատերազմ, և առեզերքն Ղեկովք գետոյ արարեալ զիւր զօրու բանակատեղս, որ և աստուածային տեսչութեան լինէր արժանի, օրինակեալ նմա յայտնապէս յերկնից աստեղեայ լուսատեսիկ նշան կենսատու խաչին բերելով շուրջ զինքեամբ ճառագայթից նշանագիրս, թէ «այսու յաղթեսցես». և նորա զարթուցեալ յուսով երևեցելոյ նմա սուրբ նշանին օգնականութեան, յաղթեալ վանէր զթշնամեացն բանական¹, և խնդիր

1. Նորայր հոս ևս պակաս մը կը դնէ:

փութապէս գիւտիս այսմ հոգացեալ՝
ճեպով զիւր մայրն զերանելին Հեղինէ
յերուսաղէմ առաքէր:

Եւ թէ որպէս անդ ի ձեռն շերմ
խնդրոյ սրբոյ մարդոյն յայտնեցաւ
կենաց փայտն՝ գիտէ ամենայն անձն,
ի նորին գրոց տեղեկացեալ զգիւտ
փրկութեան մերոյ:

Եւ ինքն թագաւորն եկեալ ի յա-
ռաջագրեալ քաղաքիկն, որ անուա-
նեալ կոչէր Բիւզանդիոս, և տեսեալ
զգրանչելատեսիլ զամրութիւն տեղ-
ւոյն, թէպէտև ծանրագոյն և բազում
աշխատութիւն ի տեղւոյն ցուցանիւր՝
ոչ ինչ վեհերէր վասն օգտակարու-
թեան կղզւոյն. վասն զի շրջափակեալ
յամենայն կողմանց ծովածիր էր տե-
ղին, բայց խուն ինչ ցամաքայատակ
ճանապարհ, առանց շրջագայութեան
ջրոցն, որ ելանէր յարևմուտս կոյս
քաղաքին:

Վաղվաղակի զձեռն ի գործ արկեալ
տայր հրաման հարթել զբարձրա-
բերձ զբլուրան, որք ի ներքս ի կղզ-
ւոյն էին, և շինեալ քաղաք մեծապայ-
ծառ, զոր ըստ իւրում անուանակոչու-
թեանն կոստանդնուպօլիս անուանէր,
որ թարգմանի հայերէն կոստանդիա:

նոսի քաղաք: զոր ոմանք ըստ հռովմայեցի բարբառոյն, պալատն ասեն, որ թարգմանի արքունի: Իսկ որ յառաջապոյն շինեալ Բիւզանդիոսն էր, էր թաղ մի յեզեր նորին քաղաքի որ մինչև ցայսօր նորին անուամբ կոչի Բիւզանդիա: Եւ յայնմ հետէ վտակք գիտութեան, որպէս ի թագաւորանիստ վայրի յորդեալ բղխեն ի քաղաքէն որպէս և յամենայն կողմանց յաշխարհէն Յունաց քաջ ուսեալքն անդ փութան հանդիսանալ: և մինչև ցայսօր առաւելեալ տարածեն յամենայն կողմանս նորա իմաստութեան վտակք: Արդ յայնպիսումն քաղաքի և ի մէջ այնչափ բազմութեանն ուսելոյ վարժեալ այրն Փաւստոս այնպիսի ինչ արդեօք անհաճոյս լսողաց բանս կարգէր ի պատմութեան իւրում: Քաւ և մի լիցի: Ուստի և անհաւատալի իմում տկարամտութեանս կարծեցեալ գործն, ասեմ՝ թէ գուցէ այլ ոք յանդուզն և անհրահանգ բանիւ լլրբարար ձեռն արկեալ յիւրն՝ գրեաց զինչ պէտս ըստ կամի և կամ զի ուրուք անկարեալ դիպողս՝ այլաբանեալ վնասեաց, և անուամբ Փաւստոսի զիւրոյ յանդգնութեանն սխալանս համարեւ

ցաւ ծածկել. և այն յայտնի ցուցանի
ամենայն հայեցողաց ¹:

Փարպեցին հոս նշանակած կը թուի
պարագայ մը յորում այդ «լիրք(երը) և
անհրահանգ բանի»ները կրցած են յաջո-
ղիլ իրենց «յանդգնութեանն սխալանս»
Փաւստոսի անուամբ ծածկել: Հայաստանի
խոռվեալ վիճակն էր անշուշտ

էջ 3 տող 19

(քանզի) ըստ ² այլայլման իրաց և
ժամանակաց և դիպելոյ աշխարհիս
Հայոց բաղմամբոխ դարուց, երբեմն
խաղաղութեան և երբեմն սաստիկ
ամբաւ շփոթմանց, միաբանութեան
առ միմեանս և երկպառակութեամբ
ճելքելոյ ի միմեանց:

Պակսեցաւ այն հսկողութիւնը՝ որ մինչև
վարդանանց պատերազմը ամէն իշխան կը

1. Մինչև հոս վենետիկի Գ. տպագրու-
թիւնը 1891 կը համաձայնի ինծի հետ. և
կը փակէ գլուխը քանզի են ոմանք ի յոյսս
այլ մանաւանդ առաւել յԱսորիս:

2. Գ. տպագրութիւնը հոս կը սկսի Գ.
գլուխը աւելցնելով իսկ զհետ սորա՝ ըստ
այլայլման...:

կատարէր իւր սահմանները, ինչպէս որ
ազգային պատմութիւնը կ'աւանդէ, չի
թողլով ոչ մէկ աղանդաւորի ոտք կոխել
լուսաւորչայ փարախին մէջ. այդ հսկո-
ղութեան պակասութեամբ՝

Էջ 5 տող 1

բազումք սպրդեցին գալ յայսպիսի
յայրատութիւնս՝:

Փարպեցւոյ ծանօթ անձինքներ էին այն
գրաննգները, թէպէտև օտարազգի, բայց
համբաւնին ելած կը թուի, այս պատճա-
ռաւ և լոկ ակնարկութեամբ մը կը բա-
ւականանայ պատմագիրը. քանի որ ամէն
«հայեցողաց» ալ յայտնի էր: Եւ որոշ ա-
նոնց ազգութիւնը կը նշանակէ .

Էջ 4 տող 36

քանզի են ոմանք ի Յոյնս այլ մա-
նաւանդ առաւել յԱսորիս.

1. Գ. տպագրութիւն ասկից վերջ կը շա-
րունակէ արք տգէտք և կը համաձայնի
մինչև շաղիաղփութիւնք յորմէ վերջ կը
շարունակէ Որում արթնամիտ խորհրդա-
կանութեամբ:

Անոնց գիտութեան չափը և գրութեանց տեսակն ևս կը ճանչնայ

Էջ 5 տող 2

արք տգէտք և յանդգունք գրեցին յինքեանց ճառս ընդունայնս և անպիտանաբանս և խառնեալ եղին ի գիրս գիտուն լսողաց. այլ ընտրող մտաց ճանաչի գիտնոցն բանք և անմտացն շաղփաղփութիւնք:

Այս գրանենգներու նպատակը զուտ կրօնական էր. Յոյնը և Ասորին, ներկայացուցիչներ էին ժամանակին երկու մեծ դպրոցներուն Աղեքսանդրիայի և Անտիոքի, որոնք կը մրցէին իրարու հակառակ ընդլայնելու իրենց իրաւասական շրջանակը, երբեմն աղանդաւորներու պաշտպան ալ հանդիսանալով: Փարպեցւոյն յաջորդ պարբերութեան մէջ ըրած ակնարկութիւններէն կը հասկցուի թէ գրանենգներու նպատակն էր խախտել Ս. Երրորդութեան վարդապետութիւնը. Դ և Ե դարերու աստուածաբանական և քրիստոսաբանական մեծ խնդիրը: Պատմիչը՝ իւր ուղղափառ դաւանութեամբ պատմագրելու ուրախութիւնը՝ հակադրութեան կը դնէ այն անպիտան շաղփաղփողներուն հետ,

որ ամէն նեղութիւն և վիշտ յանձն կ'առնուն միայն թէ «հասեալ խնդրոյն տենչիցն... բերկրեալ զուարճանան»։ որչափ ևս առաւել ինքը իրաւունք ունէր ցնծալու։

Էջ 6 տող 11

Եւ արդ՝ յահագին այսպիսի մահուս զերծեալ անձինք շահաժողով ընչասիրացն և հասեալք ևեթ խնդրոյն տենչիցն, որում ուշ արարեալ բաղձան. մուսացեալ զվիշտան՝ բերկրեալ օգտիւքն զուարճանան։ Իսկ ո՞րչափ ևս առաւել գտանիցին գանձուն յաւիտենից ժառանգաւորք որք և զյօրինուածս բանից ստուգապատում կարգեալ պատմագրեցին, չառնել մարդահաճութեան բանից յաւելուածս, ի ցրումն ոսկերաց, ըստ ասացածի սաղմոսերգին, այլ զգուշական երկիւղիւն ընդ բազմաց լայնածաւալս գիտնական բանի նաւեցին անվըթար, ի սուրբ Հոգւոյն շնորհսն յուսով ապաւինեալք. ունելով փոխանակ փայտամած տախտակացն՝ զհիմն ուղղափառ հաւատոյ և փոխանակ ի նմա բազմայարմար կազմութեանն հնարիցն՝ զերրեակ ինքնութեանն։ Եւ զի նաւայն տախտակք

առանց բազմաց սատարելոյ չհընարին լինել յանօթ պիտանացու, քանի՞ ևս առաւել այսպիսի մեծ և հոգևոր գործոյ ձեռնարկութիւն, ուր բազում կարևոր պէտք էին առաքինի արանց օգնականութեան:

Այդ առաքինի մարդն էր Վահան Մամիկոնեան իշխանը որուն հովանաւորութեան տակ՝ Փարպեցին սիրտ ըրաւ շարադրելու իւր պատմութիւնը.

էջ 5 տող 6

Դ. — Որում՝ արթնամիտ խորհրդականութեամբ ուշադրեալ այսմ ամենայնի մտաւոր և քաջ այրն Վահան տէրն Մամիկոնէից, զօրավարն Հայոց և մարզպանն, որ բազում և

1. Պարոնեան կը սկսի Դ. գլուխը Գ. տպագրի համաձայն մինչև տող 20 էջ 12 իսկ զհետ սորա և կը շարունակէ էջ 15 տող 21 կալ ոմանց մինչև յանձինս եւ յաշխարհս և կը դառնայ էջ 13 տող 5 Որում արթնամիտ մինչև էջ 14 տող 6 ճգնութեանց նոցա, յորմէ վերջ կը դնէ էջ 16 տող 10 եւ քաջք լսելով... մինչեւ լաւանալ:

անհամար ուղղութեանց աշխարհիս
 Հայոց ի ժամանակս իշխանութեան
 իւրոյ եղև արարող, անձամբ և զայս
 յորդորելով զբազումս : Սա որպէս
 և այլ ամենայն բարւոյ իրօք հոգա-
 ցեալ զՀայաստան աշխարհի իրս ա-
 ռաւել և զայս ի դէպ և պատշաճ հա-
 մարեցաւ ի մնացեալ տեղոյ պատ-
 մութեան Երկրորդ գրոցն անեցու-
 ցանել յառաջ և գրել յայնմհետէ զե-
 ղեալս յաշխարհիս Հայոց : Բազում
 զգուշութեամբ գրել և կարգել մի ըստ
 միոջէ զամենայն զհոգևորացն զառա-
 քինութիւնս և զարանց քաջաց զլա-
 ւութիւնն : Որպէս զի զհոգևորացն
 զբարի վարսն լուեալ բազմութեան
 ժողովրդոցն՝ նմանողք լինել ցանկաս-
 ցին մարդիկ ճգնութեանց նոցա,

Այդ առաջադրած սրբակեաց մարդիկ-
 ներու առաքինութիւնները նկարագրած ա-
 տեն նպատակն էր որ ժողովուրդը անոնց
 ճգնութեանց հետևելու փոյթ տանէր, այս
 բանս, միջոց մ'էր իրենց մէջէն չարութեան
 եռանդը մարելու ¹

1. Ե. Մատթեան այստեղ կը համա-
 ձայնի ինձի հետ մինչև ողորմի փութով :

Էջ 6 տող 7

և պարտեալ եռանդեանն չարութիւնն անդէն և անդ դադարեալ ցածնուն՝¹.

Հոգևոր մարդէն վերջ պիտի նկարագրէ « գարանց քաջաց զլաւութիւնս », քաջալերելու համար քաջերը և օրինակ տալու ծոյլերուն

Էջ 5 տող 17

և քաջքն լսելով զայլոց զգործան յառաջագոյն քաջացելոցն՝ յաւելեալ յանձանց քաջութիւն՝ անուանի յիշատակ թողցեն զկնի իւրեանց՝ անձանց և ազգի: Իսկ ծոյլքն և վատքն հայելով յանձինս և լսելով զայլոց ըզ-

1. Գ. տպագրութիւնը մինչև հոս կը համաձայնի ինձ, որմէ վերջ կը յաւելու. Այսպէս եւ բան հօգորին Աստուծոյ . . . մինչև ողորմի փութով: Եւ կը շարունակէ Եւ արդ յախագին այսպիսի մահուս մինչև առաքինի արանց օգնականութեան յորմէ վերջ կը դնէ կալ ոմանց ըստ Աստուածային հրամանատուութեան մինչև յանձինս եւ յաշխարհս: Կը գոցէ գլուխը աւելցնելով Եւ քաջք լսելով մինչև լաւանալ:

պարսաւանս ի բարի նախանձն կըրթեալք ջանասցին լաւանալ:

Կը հանէ և բարոյական մը:

Էջ 6. տող 8

Այսպէս և բան հզօրին Աստուծոյ վճարէ զամենայն զոր կամի. ցասուցեալ ըստ չարի մեր գործոց՝ խրատէ ողորեալ. զբարի դարձ(եալ) տեսանելով՝ ողորմի փութով:

Ասկից ետք վերջաբանը կը սկսի նոր գլխով մը, ուր Փարպեցին մեզի կու տայ իւր ինքնակենսագրութեան զրուագ մը. այսինքն՝ որուն քով աշակերտած ըլլալն, որ բարոյական մեծ նշանակութիւն մը կը թուի ունենալ. երկրորդ՝ Վահան Մամիկոնեանէն պատմագրելու ստիպողական հրաման ստանալը. երրորդ աւանդական կարգ մը խոնարհաբանութիւններ, իւր գիտութիւնը անբաւական համարելով, նիւթին դժուարութիւնը ցուցադրելով, վերջապէս՝ զիջումը, Աստուծոյ օգնականութեան վրայ յոյսը դնելով: Այսպէս

Էջ 5 տող 22

Ե. — ¹ Ըստ այսմ օրինակի զգուշացեալ ստիպեցուցանէ զմեզ տէրն Մամիկոնէից Վահան, զօրավարն Հայոց և մարզպան. որոյ հասեալ հրաման առ իս Ղազար Փարպեցի, որ և սնեալ և ուսեալ առ ոոս առաքինակրօն երանելոյն Աղանայ, որ էր ազգաւ ի հոյակապ և յականաւոր տոհմէն Արծրունեաց, որդի վասակայ, եղբօր Տաճատայ և Գոտորղի: Որ մինչդեռ էր ի տիս մանկութեանն, և այն ինչ

1. Բ. և Գ. տպագրութեանը և Ե. Մատաթեան ինծի նման կը կարդան՝ Ե. գլուխը: Իսկ Պարոնեան Ե. գլուխը կը կազմէ այսպէս. Գ. տպագրի էջ 19 տող 2, Զի ոչ փոքր ինչ մինչև տող 17 ի յայտնութիւն. և կը շարունակէ էջ 16 Ե. գլուխը ճիշտ այնպէս մինչև 19 երես տող 2 զի ոչ էր քան զքան որմէ վերջ դատարկութիւն մը դնէ՝ պակասին մնացորդները ենթադրելով հետեւեալ հատուածները էջ 14 տող 22 եւ զյօրինուածս բանից... մինչև էջ 15 տող 3 սաղմոսերգուին շարունակելով էջ 14 տող 6 եւ պարտեալ մինչև տող 22 ողորմի փութով շարունակելով էջ 15 տող 4 զգուշական երկիւղիւ տող 21 օգնականութեան և կը փակէ գլուխը էջ 19 տող 18 Եւ վասն զի են աստ պէտք են:

դեռ տէգ մուրուացն ի վերայ գեղեցկատեսիլ վարդափթիթ ծնօտիցն բուսանէր՝ ի բաց ընկեցեալ արհամարհէր զամենայն վայելս անցաւոր կենցաղոյս, և զերկնաթռիչ զճանապարհէն յաւիտենից բարութեանցն ընտրեալ հետեւիւր, կեցեալ յանապատս ընդ արս ընտիրս ի ճգնութիւնս մեծամեծս: Զորոյ և ոչ բաւական ոք է բանիւ բովանդակել զանբաւ վարուցն զառն նահատակութիւնն. այլ այլքան միայն ասացեալ մնացուսցուք զբանս, որպէս թէ պատճառանօք գոլով ի մարմնի՝ տքնութեամբ և պահօք և անդադար աղօթիւք զանմարմնոցն զվերին զօրացն բերէր յանձին զքաղաքավարութիւն, որ ոչ երբէք ի կեանս իւրում ընտրեաց ժամ աղօթից, այլ զտիւ և զգիշեր անհանգիստ նմա ժամ աղօթից էր:

Եւ կեցեալ այսպէս, մինչև առաւելեալ ծաղկէր հեր գլխոյն սպիտակն քան զխարտէշն, և կատարեալ զընթացս նահատակութեան իւրոյ՝ հանգչէր: Եւ եղեալ ի մատրանն ի յԱդամակերտի. որոյ յիշատակարանն ընդանուանս վկայիցն սրբոց պատմեալ քարոզի մինչև ցայսօր և յաւիտեան,

անուն սրբոյն յամենայն եկեղեցիս
 Հայաստանի աշխարհիս, վրաց և Ա-
 դուանից: Եւ արդ՝ այսպէս հարկա-
 ւորեալ բռնադատեաց զտկարութիւնս
 մեր տէրն Մամիկոնէից վահան, սպա-
 րապետն Հայոց և մարզպան, ձեռ-
 նարկել ի գործ՝ որ ի վեր քան զկար
 գիտութեան մերոյ էր. քանզի ոչ էր
 քան զբան,

Հոս բնագիրս՝ պակաս մը կ'ենթադրէ
 այդ անիմաստ վերջին շարք մը բառերուն
 համար. մինչդեռ՝ ըստ իս՝ աղաւաղութիւն
 մը համարելու ենք յաջորդ դրած տողե-
 ռուս որ եթէ զեղջուին բնագրէն առանց
 իմաստին պակասութիւն մը տալու ուղ-
 դակի կը շարունակեն հեղինակին ըսելիքը

Էջ 6 տող 25

Ձի ոչ փոքր ինչ կասկած է՝ աներ-
 կիւղ այսպէս ումեք տալ զանձն յայս-

1. Տփղիս 1904 էջ 6 ի ծանօթութեան կը
 համարին որ ենթադրած պակասած մաստը,
 Ղ. Փարպեցիին, հետևելով Ագաքանգեղոսի
 յառաջարակին՝ նմանեցնում է մատենագրի
 վիձակը ծովային վաճառականի վտանգայից
 վիձակին մինչդեռ իմ ներկայ դասաւորու-
 թեան համաձայն Փարպեցիին հեռի է այդ
 տեսակ փոխառեալ նկարագիրներ ընելու:

պիսի վաստակս, ուր պիտոյ են յարմարութիւնք բանից, որոշեալ կարգագրութիւնք ըստ հրամանի կանոնեալ գիտութեանն, բերել պատկառելով ստուգագրութիւն անպարսաւ յականջս իմաստասէր լսողաց. չյաւելուլ զանեղեալսն՝ յընդունայն աճմունս բանից. հնուագեցուցանել զեղեալսն և կարճակտուր պատմել, բանիւք անփութութեամբ. այլ զբնաւն ողջախոհ զգուշութեամբ բերել ի յայտնութիւնս:

Եւ վասն զի են աստ պէտք բազում երկիւղագին պատրաստութեան¹, արդնպաստեալ իմում տկար խորհրդոյս, աղաչեմ սատարեցէք ամենայն աղօթասէր անձինք, ձերովք առ Աստուած խնդրուածովք օգնականութեամբք. որովք արդարապատումն ճշգրտաբանեալ՝ զեղեալ ի վեր քան զիս գործոյս հարկաւորութիւն, ընդ յորձանս մեծապատումն ծաւալացս՝ նաւեալ մրտաւոր ստուգաբանութեամբ, հասից բարեխօսութեամբ սրբոց յանալէկոծ և յապահոյ նաւահանգիստն:

1. Նորայր հոս պակաս մը կ'ենթադրէ:

<p style="text-align: center;">ԳՐԱԴԱՐԱՆ</p> <p style="text-align: center;">ԳՐԻԳՈՐ ԱՊՍՏԵԱՆԻ</p> <p style="text-align: center;">Կարգաթիւ.....</p>
--

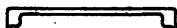
Օրհնեալ է Աստուած

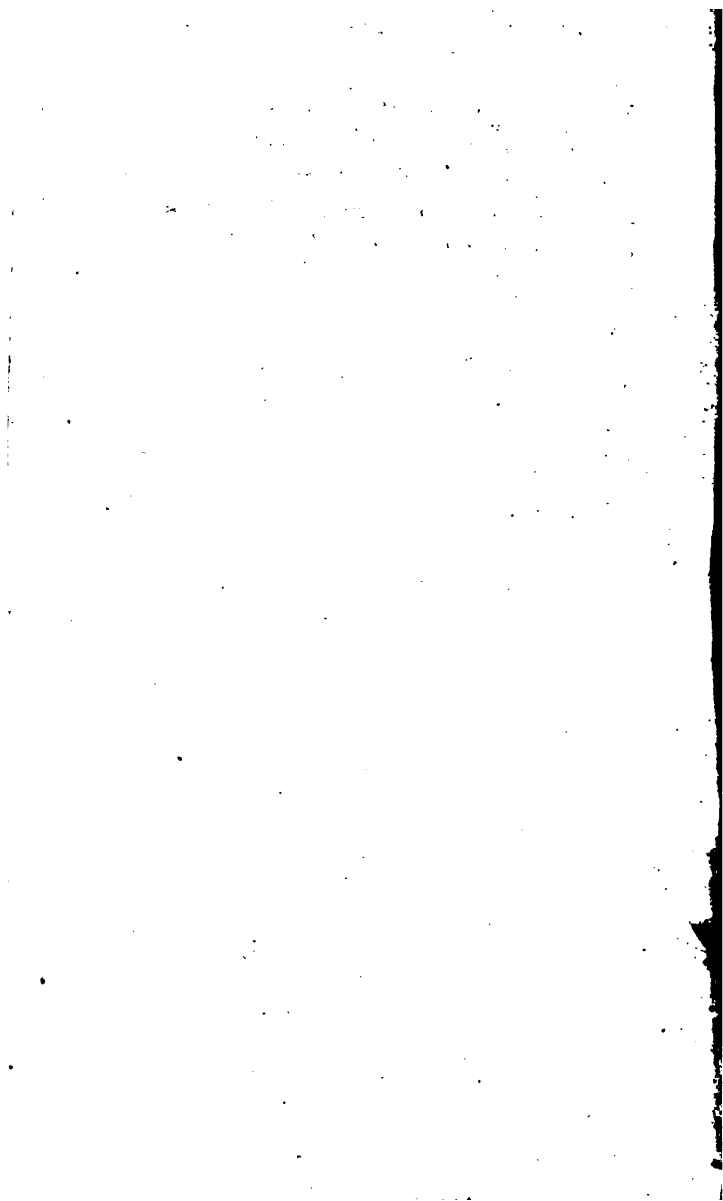
Այսպէս իմ նոր ընթիրցման դասաւորութեան համեմատ Ղազար Փարպեցւոյ պատմութեան յառաջարանը կը բաժնուի աւանդական հինգ գլուխներու:

Առաջին գլուխը յինքեան համառօտութիւն մ'է ամբողջ յառաջարանին¹ որուն ընդարձակութիւնը կը սկսի Երկրորդ գլուխով՝ որ նուիրուած է ազգային առաջին պատմիչ Ագաթանգեղոսին որուն պատմութեան համառօտ բովանդակութիւնը կուտայ մեզի: Երրորդ գլուխը Բուզանդի ջաւազովութիւնն է և գրանենգ Յոյն և Ասորիներու պարսաւանք մը: Չորրորդ գլուխոյն մէջ կը պարզէ իւր գրելիք պատմութեան ծրագիրը, Վահան Մամիկոնեանի փափաքին համեմատ: Հինգերորդ գլուխը վերջարանն է, ուր կը ստանանք հեղինակին և անոր վարդապետին կենսագրութեան քանի մը նօթեր, ասոնցմէ վերջ կը սկսի բացատրել ձեռնարկելիք գործին

1. Տես Բանասէր, Հատոր Ա. էջ 272 կրկին յառաջարանք Փարպեցւոյն. Սուքիաս Վ. Պարոնեան:

անհամար դժուարութիւնները, ցուցնելով
իւր գիտութեան պակասութիւնը : Վեր-
ջապէս յանձն կ'առնու միայն՝ որովհետեւ,
Հայոց իշխանին ստիպումը կը բռնադատէ
զինքը, և գործի կը սկսի Աստուծոյ շնոր-
հաց ապաւինելով :

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 04146 7047